

Practical joke of bittere ernst?

Onder deze titel werd in het *Waddenbulletin* van juli/augustus van dit jaar een artikel gepubliceerd van J. G. W. Bolomey, dat indirect betrekking heeft op de werkzaamheden van de in 1969 door de minister van Verkeer en Waterstaat en de minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening ingestelde Waddenzee-commissie. Het was de taak van deze commissie de regering van advies te dienen omtrent de principiële mogelijkheden en de voor- en nadelen van inpolderingen in de Waddenzee, aan de hand waarvan de regering nader zou beslissen of en in hoeverre bepaalde mogelijkheden zullen worden uitgewerkt. De commissie was van een zeer brede samenstelling en telde onder zijn leden o.m. deskundigen op technisch, economisch, bestuurlijk, biologisch, planologisch, landbouwkundig en visserijgebied alsmede militaire, financiële en recreatie experts. Van deze commissie kan iets gezegd worden dat niet van alle commissies kan worden beweerd, nl. dat zij hard en gedegen heeft gewerkt. Alle aspecten werden nauwkeurig bekeken en gewogen. Men besefte ten volle de betekenis van de problematiek en achtte het van het allergrootste belang dat er een serieus advies aan de regering zou worden uitgebracht. Het voortbestaan van de Waddenzee als natuurgebied was immers in het geding.

In juni van dit jaar hield de voorzitter, Prof. Ir. J. P. Mazure, een voordracht te Aurich over „Der Mensch und das Watt”, waarin hij de werkzaamheden van de commissie beschreef. Nu had de Vereniging tot Behoud van de Waddenzee daarover in 1970 in het *Waddenbulletin* 1970/2 blz. 1 reeds geschreven: „We vinden het wat gek dat in Nederland in een tijd die steeds luider roept om bescherming van het milieu, die de zeldzame waarde van de ondiepe kustwateren heeft ontdekt, waarin een internationale en nationale groep van geleerden vraagt om bescherming van de Waddenzee, kortom in een tijd die een N 70 organiseert, een commissie wordt benoemd die zal moeten vaststellen of één der kostelijkste en meest dynamische stukken oer-natuur die er in de wereld te vinden zijn, zal moeten worden ingepolderd — tegen 7 miljard — of niet”.

De heer Bolomey tracht in zijn artikel over de voordracht van Prof. Mazure deze uitspraak wat te preciseren door te stellen dat „dit kostbare bestuderen van irreële, ook in het regeringsbeleid achterhaalde projecten volslagen waanzin is”. Met dit artikel bewijst hij noch zichzelf, noch de Vereniging tot Behoud van de Waddenzee een dienst. In een noot bij het woord „kostbare” drukt de heer Bolomey zijn zorgen uit over de kosten die de commissie met zich meegebracht zal hebben.

Nu voelt schrijver dezes zich betrekkelijk vrij om van dit laatste punt af te zien. Voor het fungeren als voorzitter van de werkgroep Economie van de Waddenzee-commissie heeft hij geen honorarium ontvangen. Het doel van deze notitie is dan ook niet om daarop verder in te gaan. Hij wil slechts zijn opperste verbazing uitspreken over de grove wijze waarop de heer Bolomey zijn in de toekomst waarschijnlijk machtigste bondgenoot in het streven naar het behoud van de Waddenzee belachelijk tracht te maken. Meent de heer Bolomey nu werkelijk dat zijn emotionele uitingen over het werk van de commissie die toch door de regering is ingesteld om het probleem waarover hij zich blijkens zijn geschrijf diepe zorgen maakt nu eens grondig te bestuderen, bijdraagt tot het wegnemen van die zorgen? Is het belang van het behoud van de Waddenzee het beste gediend met het beschimpen van degenen die zich er in alle ernst en oprechtheid toe hebben gezet dit probleem te bestuderen en wier conclusies voor het streven van de heer Bolomey van onschatbare waarde zullen kunnen blijken te zijn? Deze handelwijze doet aan zoveel beproefde Nederlandse spreekwoorden denken dat degenen die werkelijk de belangen van de Waddenzee voorstaan zijn artikel het beste maar zo spoedig mogelijk kunnen vergeten.

L. H. Klaassen*

* Prof. Klaassen is voorzitter van de Werkgroep Economie van de Waddenzee-commissie.

Inhoud

<i>Prof. Dr. L. H. Klaassen:</i> Practical joke of bittere ernst?	781
Column De Gaulle en de participatie, door <i>Prof. Dr. W. Albeda</i>	783
<i>Prof. Drs. G. J. van den Berg:</i> Waarvoor gebruiken wij de Oosterschelde? Een planologische overpeinzing	784
<i>Drs. J. A. H. Bron:</i> De nieuwe Willemsverbinding; een sociaal-economische studie	787
Notitie Historisch alternatief, door <i>Drs. L. Hoffman</i>	792
Monetaire ontwikkeling in 1972, naschrift door <i>Dr. C. J. Rijnvos</i> ...	794
Au courant Lonen vs. winsten, door <i>A. F. van Zweeden</i>	795
Toets op taak Onderzoek ten behoeve van de ontwikkelingslanden, door <i>Drs. J. M. Bronneman</i>	796
Boekennieuws Prof. Dr. A. L. Mok (red.): Jonge academici en het bedrijfsleven, door <i>Drs. W. Top</i>	799

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerker: W. D. Franckena

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge:

Abonnementsprijs: f 78,00 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f 46,80 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

De Gaulle en de participatie

Iedereen is tegenwoordig vóór participatie. Maar bedoelt iedereen met deze aantrekkelijke term ook hetzelfde? Niemand minder dan De Gaulle formuleerde het zo: „Participatie is de weg die wij moeten volgen om de moderne mechanische maatschappij meer menselijk te maken en meer effectief en de ergste onrust te voorkomen”. De mens wordt in deze maatschappij gemakkelijk tot object van beleid. Hetzij als werknemers in een al te zeer geregeld en dichtgeorganiseerd productieproces, dat geen ruimte laat voor eigen verantwoordelijkheid en initiatief, hetzij als consument die geconditioneerd wordt door een alom tegenwoordige agressieve reclame. Overal stuit de mens op de onpersoonlijke bureaucratie, die „fait marcher les choses” en die zijn hoogtepunt vindt in de „Etat-minotaure”, het „monstre anonyme et froid que constitue l'Etat moderne” 1). Participatie moet ervoor zorgen dat „l'agent de production” niet langer een vreemde is in zijn eigen onderneming, de arbeider geen vreemde is in zijn eigen vaderland en de burger geen vreemdeling in zijn eigen stad. Participatie moet het middel zijn om deze idealen te verwezenlijken met behoud van de pluralistische samenleving. Immers, het pluralisme is zowel het bewijs van als de garantie voor de vrijheid. Zonder participatie moet dit pluralisme via de strijd van allen tegen allen uitlopen op de opheffing ervan in de totalitaire staat. Op deze wijze komt de participatie naar voren als de sleutel voor de vrije ontwikkeling van de maatschappij. Zij heeft zowel een pedagogische als een revolutionaire (immers de maatschappij veranderende) strekking.

Maurice Papon vermeldt dat zowel de vakverenigingen als de werkgevers op deze visie reageerden met een mengeling van vijandigheid en ongelooft. Voor

de vakverenigingen bleef er in deze visie teveel van de bestaande maatschappij overeind om met vreugde in te gaan op De Gaulle's oproep „Voilà votre route et votre lumière”. De werkgevers hadden er onvoldoende oog voor „dat de participatie verre van een factor te zijn in de ontbinding en ondermijning van het gezag, dit gezag slechts kan dienen en versterken, gegeven haar vormende betekenis voor de verantwoordelijkheid”.

Er zit in deze visie veel dat mij persoonlijk wel aanspreekt. Het behoud der pluralistische structuur van de maatschappij, de eliminering van de bronnen der vervreemding, de democratisering, allemaal verlangens die velen (buiten het kamp van hen die tegenover deze maatschappijstructuur slechts het „neen” aanvaardbaar achten) moet aanspreken. Wel rijst de vraag of De Gaulle's participatiegedachte niet gestempeld werd door zijn opvatting over het politiek leiderschap, die er gemakkelijk toe kan leiden dat de participatie denatureert tot een techniekje. Een techniekje, omdat deze participatie geen echte verandering aanbrengt in de zeggenschapsverhoudingen.

Wil dit worden voorkomen, dan moet worden voldaan aan de voorwaarde dat er een algemeen verlangen is naar participatie. De participatiegedachte zou niet van bovenaf moeten worden aangereikt, zoals bij De Gaulle toch wel het geval was. Men zou haar van onderaf ook moeten begeren en ernaar streven. Pas dan zou verwacht mogen worden dat door de participatie een verandering in de machtsverhoudingen zou kunnen plaatsvinden. Een groot gevaar voor het gehele streven, zoals dat thans sterk naar voren komt, is dat het kan doodlopen op een in brede kring bestaande apathie. Deze apathie, een onverschillig niet-participeren, kan een gevolg zijn van

de nooit echt gevraagde of ooit mislukte participatie.

Dat is één risico dat dit streven kan lopen. Een ander risico uitte zich in Frankrijk in de meirevolutie van 1968. De Gaulle's pogingen het Franse volk een nieuwe saamhorigheid bij te brengen, liepen stuk op de keiharde polarisatie. Voor zeer veel Fransen was het conflict (la contestation) de manier van participatie. Zij meenden dat slechts door een conflicterende participatie een andere, meer aanvaardbare maatschappij zou zijn te realiseren. Het stond voor hen vast dat die maatschappij in het teken van de participatie zou moeten staan. Daarmede bleken zij wel doordrongen te zijn van de noodzaak van het veroveren der participatie van onderaf. Bovendien ging het hen bovenal om de herverdeling van de macht. Zij bleken echter nauwelijks waarde te hechten aan het in stand houden van het, op pluralisme gebaseerde, bestel. De vrees voor een gewelddadig einde aan de bestaande orde verschaft De Gaulle weer een meerderheid. Maar of dit de meerderheid was waarop hij hoopte en of de motieven der meerderheid de motieven waren die hij boven alles wilde zien, valt te betwijfelen.

1) Maurice Papon, *Le Gaullisme ou la loi de l'effort*, Parijs, 1973, blz. 71.

Waarvoor gebruiken wij de Oosterschelde?

Een planologische overpeinzing

PROF. DRS. G. J. VAN DEN BERG*

Inleiding

Moet de Oosterschelde worden afgesloten of moet zij open blijven? Deze vraag houdt dit jaar vele gemoederen bezig. Zelfs de regeringsverklaring van het kabinet-Den Uyl rept erover.

Er zijn mensen, die precies weten wat goed voor de Oosterschelde en voor ons is. Zij zijn het onderling echter niet eens. Sommigen willen afsluiting op de kortst mogelijke termijn terwille van beveiliging tegen stormvloed en eventuele andere overwegingen. Anderen tillen aan dit gevaar niet minder zwaar, maar bepleiten de oude zee-arm open te houden tot behoud van onmisbare milieu-kwaliteiten en wat daarbij komt.

Recente overdenking van wat er het beste zou kunnen gebeuren met het Markerwaardgebied, hebben mij doen inzien, dat een planologische overpeinzing over zo'n gecompliceerd probleem haar nut kan hebben, al is de kans groot, dat zij in het strijdgewoel opgaat in de kruiddamp. Niettemin wil ik toch een poging doen, ook tot het krijgen van zicht op de afsluitingskwestie van de Oosterschelde een (planologische) bijdrage te leveren.

Wat is wezenlijk voor een planologische benadering?

„Planologie” wordt in het gewone spraakgebruik al te vlot gelijkgesteld met „ruimtelijke ordening” en „stedebouw”. Dat komt vooral, omdat er van „ruimtelijke ordening” geen bijvoeglijk naamwoord bestaat; ter ondervanging van dit gemis wordt dan „planologisch” gehanteerd, welk woord behoort bij „planologie”. Men ziet dit gebruik in de officiële naam „Rijks *Planologische* Commissie”, dit is het hoogste in de *Wet op de Ruimtelijke Ordening* verankerde advies-orgaan van de regering met betrekking tot het ruimtelijk beleid. Deze commissie houdt zich niet, of slechts zeer indirect, bezig met planologie. Planologie immers is de wetenschap van de bezinning op het doen en laten van de ruimtelijke ordenaars (deskundigen en beleidsvoerders), op hun denk en doe-instrumentarium. Planologen zijn dus mensen, die wetenschappelijk bezig zijn, hetzij met theorievorming, hetzij met theorie-toepassing. Zij kunnen in overheidsdiensten, bij ondernemingen of instellingen praktisch actief zijn als toeleveraars aan besluitvormers. Maar de besluitvorming zelf is niet gelijk te stellen met planologie. Het is jammer, dat de kranten dit onderscheid te vaak uit het oog verliezen en daardoor meer verwarring scheppen dan opruimen.

Deze overpeinzing beoogt een wetenschappelijke planologische benadering van het Oosterscheldeprobleem. De zin van zo'n benadering zal enige toelichting vooraf behoeven omdat aan die benadering gedachtengangen ten grondslag liggen, die niet iedereen voor ogen staan.

Kenmerkend voor planologisch denken is, dat het geen genoegen neemt met exploitatie-planning, maar wil door-

stoten naar conditie-planning. Exploitatie-planning wil door ingrijpen in ruimtelijke ontwikkelingen het behalen van maatschappelijke netto-voordelen maximaliseren of optimaliseren; het impliceert een denken op termijn en de termijn die men dan wil overzien is veelal kort (enkele jaren) of middel-lang (hooguit een decennium). Conditie-planning is heel anders gericht omdat zij voorwaarden wil scheppen en/of waarborgen, die nieuwe — vaak nog in het geheel niet te voorziene en te overziene — ontwikkelingen in ons samen leven mogelijk maken of houden; conditie-planning is er dus op uit de wegen naar exploitatie-planning open te houden en niet door kortzichtigheid te blokkeren. De raison van conditie-planning in een dichtbevolkt land dat deel uitmaakt van een versneden deltagebied, lijkt voor de hand te liggen. De discussies over het Markerwaardgebied hebben echter wel geleerd, dat conditie-planning zelfs bij vele overheidsinstanties en bij menige planoloog van wie men anders zou verwachten, nog bepaald geen gemeengoed is.

Planologie als wetenschappelijke benadering krijgt haar kans pas, als men de concrete problemen van ruimtelijke ontwikkeling waarvoor men staat, plaatst in wijder verband van tijd en ruimte.

Een goed voorbeeld daarvan is, dat men de groei van stedelijke gebieden alleen nog maar baas kan worden, als men bereid is te denken in stadsgewesten en conurbaties en vanuit dergelijke eenheden ruimtelijk gaat handelen. Ook stadsvernieuwing is alleen goed aan te pakken in het kader van gehele steden of stadsgewesten. Een goed beleid inzake de open ruimten vereist zicht op een landinrichting die in principe de enge denkwereld van agrarische belangen en het rendement van individuele landbouwbedrijven te boven is gekomen.

Een derde aspect van verantwoord planologisch denken is, dat het in beginsel geen enkel partieel doel buiten beschouwing wil laten, geen enkele weg naar een goed gekozen doeleindenpakket onverkend wil laten, en geen enkele technische oplossing op de gekozen weg naar het gekozen doeleindenpakket bij voorbaat uitsluit. Daarbij spelen de ernstige overwegingen een grote rol, dat niemand vermag koffiedik te kijken, dat zich steeds weer nieuwe combinatie-mogelijkheden blijken te kunnen voordoen, en dat de technologie, mits de research niet zo eenzijdig op de weg van de minste weerstand naar meer gewin gericht blijft, morgen oplosbaar kan maken wat men gisteren — en soms tegen beter weten in ook vandaag nog — onoplosbaar achtte.

Planologisch denken is dan ook in zekere opzichten optimistisch geaard. Het gelooft niet in rampen, maar is zich zeer bewust van menselijk falen, stommiteiten en achtere-loosheid. Planologen kunnen daarom ook best begrijpen, wat milieukundigen bezielt.

Streven naar conditie-planning, plaatsing van de proble-

* De auteur is hoogleraar in de planologie en de demografie aan de Rijksuniversiteit te Groningen.

men in wijder verband van tijd en ruimte, en optimisme zijn in de planologie kwaliteiten, die niet los van elkaar staan. Voor een planoloog is de bestaande toestand uitgangssituatie voor het construeren van maatschappelijke toekomstmogelijkheden, waarin Moeder Natuur en het erfdeel der vaders expliciet zijn verdisconteerd, maar waarin nieuwe mensen hun eigen bijdragen tot differentieële verrijking van hun en anderer bestaan zullen moeten kunnen leveren. Immers, wie zijn wij, dat wij met onze welhaast oppermachtig geworden techniek en met ons door kapitaalvorming en machtsstructuren ondersteund organisatievermogen de toekomst mogen fixeren naar onze normen en verlangens voor diegenen die na ons zullen komen, deels onmondig (of onmondig gehouden) al onder ons zijn? Ruimtelijke ordening is een van de meest effectieve stuurmiddelen voor ons toekomstig samen leven. Wie dit stuurmiddel hanteert, moet weten wat hij daarmee zijn medemensen en medeschepselen aandoet; wie wat aan ruimtelijke ordening doet, moet beseffen dat hij in de gaten wordt gehouden en in het openbaar verantwoording heeft af te leggen. Daarmee is de *raison* van wetenschappelijk planologisch denken, in dienstverlening aan alle mensen en dingen die beleid voeren en ondergaan, misschien wel het raakst te typeren.

De Oosterschelde als sluitstuk in het deltaplan

Nederland is geen veilig woon-, werk- en leefgebied. Nederland heeft, zeker op den duur, niet voldoende zoet water bij de hand. De Oosterschelde heeft haar eigen natuurlijke, „culturele” en economische kwaliteiten en mogelijkheden.

Zijn deze drie gezichtspunten — om het hierbij te laten — via wetenschappelijk planologisch denken onder één noemer te brengen?

Het deltaplan geeft op deze vraag een voorlopig antwoord; voorlopig, omdat het berust op de bij het opmaken van dat plan beschikbare inzichten, welke inmiddels twintig jaar oud zijn. Dat wil nog niet zeggen, dat die inzichten als verouderd terzijde kunnen worden geschoven. Zeker niet. Nog steeds kan worden aangenomen, dat Tinbergen het bij het rechte eind had, toen hij becijferde, dat een watersnood als die van 1953 schade toebrengt van een orde van grootte, die de directe kosten van afdamming van alle zuidwestelijke zeegetaten met uitzondering van de Westerschelde evenaart. Evenmin is voor twijfel vatbaar, dat de kortste kustlijn de best verdedigbare en dus de relatief veiligste is. Wel is de aanvankelijke zekerheid verminderd, dat een zoet wordend Oosterscheldemeer bruikbaar en leefbaar zoet water zal gaan bevatten. En reeds aanstonds is met argumenten betoogd, dat de visserijbelangen bij een open Oosterschelde niet of niet goed naar elders in den lande zijn te verplaatsen. Daar is de laatste jaren bijgekomen, dat de open Oosterschelde als leefmilieu voor andere wezens dan mensen hoogwaardig is en eigenlijk niet gemist kan worden in de Europese milieubalans.

Deze korte en onvolledige inventarisatie van thans opgeld doende overwegingen vormt een uitdaging voor wetenschappelijk planologisch denken. Op deze plaats moet melding worden gemaakt van twee publikaties uit het laatste decennium, die als planologisch zijn aangediend, maar dat volgens de uiteenzetting in de „inleiding” van dit artikel toch niet zijn. Ik doel hier op het rapport over Zuidwest-Nederland van de Rijks Planologische Commissie, waarin drie modellen zijn opgenomen voor de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling van dat landsdeel en waarin ook over de Oosterschelde het nodige te vinden is; en op de door de Contactcommissie voor Natuur- en Landschapsbescherming uitgegeven Atlas van Zuidwest-Nederland, die de problematiek van de behandeling van het natuurlijke milieu in de Oosterschelde aan de orde gesteld heeft, maar niet integraal planologisch kon doorlichten.

Om een antwoord op de huidige planologische uitdaging

te kunnen vinden, moet men zich afvragen: waarvoor zouden wij de Oosterschelde in de toekomst kunnen gaan gebruiken, misschien zelfs wel bitter nodig kunnen hebben? Deze vraag verwijst naar onze verplichting, komende problemen binnen onze beschouwingen te betrekken. Nu is het nimmer zo, dat een planoloog die problemen eerst moet gaan uitvinden. Uit de planologische theorie is bekend, dat de voornaamste taak is te speuren naar nieuwe tendenties, die in ons bestel in het beginstadium van hun ontwikkeling verkeren, maar straks kunnen uitgroeien tot huizenhoge problemen. Meestal hebben mensen, die met die nieuwe tendenties direct te maken hebben, er al aandacht voor gevraagd, maar zijn hun vertogen niet gehoord of gelezen door besluitnemers van vandaag (omdat die al zoveel in acht moeten nemen). Het is dan de taak van de planoloog, die informatie bijeen te harken en zo te presenteren, dat zij voor de ruimtelijke ordening operationeel zijn geworden. De planoloog moet dus een speurneus hebben en weten te vertalen; hij hoeft geen fantast te zijn, en kan veel futurologie (of wat daarvoor mag doorgaan) aan anderen overlaten.

Een goed voorbeeld lijkt mij te zijn, het mogelijke gebruik van de Oosterschelde voor het ontwikkelen van een energiecentrale uit de van nature gegeven getijstromingen in die zeearm. Informatie bij civiel-technici die studie hebben gemaakt van getijdecentrales leert een planoloog, dat de technologie van die centrales nog bepaald niet zo ver is gevorderd, dat de Oosterschelde als het ware morgen voor het leveren van elektrische stroom kan worden ingericht, aangezien zulks nog veel te weinig effect zou gaan sorteren. Maar de technologie ter zake staat natuurlijk niet stil, en wat niet is, kan alsnog komen. Uitstel staat daarom in de ogen van een planoloog bepaald niet gelijk met afstel, maar met het open houden van een mogelijkheid, die wij wellicht in de toekomst met haar onvermijdelijke energiecrisis (wegens het afvalprobleem en het koelwaterprobleem van kerncentrales) al te zeer nodig zullen hebben. Uit dien hoofde mag de planoloog gebruik van de Oosterschelde als bassin voor een getijdecentrale niet buiten beschouwing laten. De kans bestaat, dat de daarvoor eventueel later nodige werken een andere plaats voor en een ander beloop van de afsluitingsdam behoeven dan thans in het voornemen liggen. Dit betekent, dat de huidige uitvoeringsplannen zouden moeten worden opgeschort totdat zij blijken te kunnen worden ingepast in een conditionering van een latere getijdecentrale-dam.

Betreft de vorige alinea een gebruiksmogelijkheid van de Oosterschelde zelf, die met het oog op de toekomst open gehouden zou moeten worden, verwijding van de blik in ruimtelijk opzicht opent andere gebruiksmogelijkheden. Daar is in de eerste plaats de Westerschelde. Deze is in het deltaplan alleen betrokken, doordat de zeedijken erlangs in dat kader zijn of worden verzaagd en verhoogd. Bekend is, dat daarmee niet het laatste woord over de Westerschelde is gezegd. Vroeg of laat immers zullen zowel overwegingen van beveiliging tegen stormvloed als van bevaarbaarheid en wat daarmee verband houdt, kunnen nopen tot het uitvoeren van werken, die de waterstanden op die zeeboezem reguleerbaar zullen maken. In hun eenvoudigste — technisch wellicht gecompliceerde — vorm is reeds onmiddellijk na 1953 gedacht aan regulering van het regime op de Nieuwe Waterweg door middel van één of meer kolossale stormstuwen; in de Hollandse IJssel is als het ware een prototype daarvoor gerealiseerd. Een dergelijk werk is ook in de Westerschelde denkbaar, zij het aangepast aan de eisen, welke men in die internationale zeeboezem moet stellen. Het is duidelijk, dat de Westerschelde zich niet leent voor het nemen van een of andere proef op goed geluk (ook al is die met zorg uitgeprobeerd in afzonderlijke Belgische en Nederlandse Waterloopkundige Laboratoria). De kinderziekten, welke een dergelijke forse ingreep na haar totstandbrenging gewoonlijk moet doormaken, kan men beter elders riskeren. Welnu, wat let ons de Oosterschelde te gebruiken voor een proefneming, die ten goede zal kunnen en

moeten komen aan de kwaliteit van de Westerschelde?

Een dergelijk gebruik zou nog verder strekkende oogmerken kunnen dienen. Ook het gebied van en nabij de Waddenzee is immers niet veilig voor stormvloed. Deze Europese kraamkamer voor vogels en zeevis, dit natuurgebied zal vroeg of laat aan rampen worden bloot gesteld, als er geen beschermende maatregelen worden genomen. Wanneer het noorden van ons land tot verdere economische ontwikkeling wordt gebracht, zullen ook de belangen achter de zeedijken om dergelijke maatregelen gaan vragen. Voorspanden lijken de kosten van afdamming der zeegaten tussen Den Helder en de Eemsmond prohibitief, verhoging van de huidige zeedijken heeft thans in het kader van het deltaplan plaats. Daarmee is echter de Waddenzee als kraamkamer en natuurgebied niet veilig gesteld. In feite is dat, bij de huidige stand van de waterbouwkundige techniek, alleen mogelijk door in de zeegaten stormstuwen aan te brengen. Hoe dat in deze wijde zeegaten zou moeten en tegen draaglijke kosten zou kunnen, moet dan evenwel worden uitgevonden. De Oosterschelde is ook tot dat doel als proefobject te gebruiken. Is echter de ontworpen afsluitdijk eenmaal gelegd, dan gaat dit laboratorium voor het behoud van het unieke Waddengebied verloren, en zal dat gebied zelf voor het nemen van proefnemingen moeten worden benut.

De Oosterschelde als startgebied voor een kustmilieuplan

Verdere overdenking van de twee additionele gebruiksmogelijkheden van de Oosterschelde voert tot de vraag, hoe men eigenlijk vanuit het beginsel van de conditieplanning tegen het leggen van afsluitdammen moet aankijken.

Dr. Lely heeft die vraag reeds in 1918 beantwoord, toen hij zijn wetsontwerp op de afsluiting en gedeeltelijke droogmaking van de Zuiderzee verdedigde. Hij stelde toen, dat deze werken moesten dienen om een uitgangspositie voor nieuwe ontwikkelingen in Nederland te verkrijgen en tevens om de kwaliteit van het milieu te verhogen door hoog en zout water terug te dringen. Bij de geleidelijke (vertraagde) uitvoering van de Zuiderzeewerken is dit antwoord bij voortdurend als leidraad gehanteerd, waarbij de concretisering van fase tot fase opnieuw werd vastgesteld naar de kennis en vermogens van elke fase.

Lely heeft verder gekeken dan de Zuiderzee. Hij dacht ook aan Zuidwest-Nederland en aan het Waddengebied. Na de watersnood van 1953 is ons volk begonnen aan de concretisering van Lely's stelregel voor het getroffen gebied. Naast beveiliging ligt aan het deltaplan ook ten grondslag het voornemen tot verbetering van het milieu en tot het scheppen van nieuwe ontwikkelingsmogelijkheden.

De vraag van vandaag is, of we, nu de uitvoering van het deltaplan met de voorgenomen afdamming van de Oosterschelde haar laatste fase zal ingaan, verantwoord handelen, als we niet verder kijken en ons niet afvragen, hoe we in die fase de voorwaarden kunnen scheppen voor nieuwe ontwikkelingsmogelijkheden elders in ons land en voor kwaliteitsverbetering van het kustmilieu tussen Calais en Kaap Skaagen. In een tijdsgewricht, waarin wij ons er steeds meer van bewust worden, dat ons land niet meer, maar ook niet minder, dan een Europese provincie vormt, is deze vraag moeilijk te ontwijken.

Het behoort tot de belangrijkste bijdragen van de civiele techniek als wetenschap van de milieubeheersing tot de planologie, dat zij een open oog verlangt voor de noodzaak van en de mogelijkheden tot het „maken van werk met werk”, dat is: het combineren van oogmerken op korte termijn met die op lange termijn. In termen van het Oosterscheldeprobleem vertaald wil dit zeggen, dat wij ons moeten afvragen, hoeveel wij over hebben voor het starten van een kustmilieuplan, tegelijk met het — op iets andere wijze dan aanvankelijk was gedacht — voltooiën van het deltaplan welks oogmerken dichterbij liggen.

Er is nog tijd om ons van deze vraag rekenschap te ge-

ven, want de balans van alle maatschappelijke kosten en baten voor de alternatieve technische oplossingen voor het sluitstuk van het deltaplan heeft nog niet haar definitieve vorm gekregen. Er wordt nog op gestudeerd. In die tussentijd kan ook worden gewerkt aan het ontwikkelen van een program van eisen voor het kustmilieu-plan, dat een volgende fase van de nationale conditieplanning in Europese context markeren kan (moet?). Het behoeft geen betoog, dat een dergelijk program van eisen niet door één man, en evenmin door één dienst, kan worden ontwikkeld. Dus zal er een Staatscommissie aan gezet moeten worden, voorzien van een bureau, dat de weg naar de informatiebronnen weet te begaan, waar ons land waarlijk niet arm aan is. Een Staatscommissie kan gelukkig snel werken en haar kosten zullen gevonden kunnen worden uit de besparingen die het maken van werk met werk altijd pleegt op te leveren. Uiteraard gaan die kosten voor de baten uit. Een commercieel denkend volk als het Nederlandse behoeft daarmee geen moeilijkheden te hebben, dunkt mij.

Conclusie

Bovenstaande overpeinzing mondt uit in een bekende gewaarwording. En wel deze: als een groot project zijn voltooiing nadert, blijken alle onvolkomenheden van de opzet in de laatste fase om een oplossing te roepen. Dat geldt voor het Markerwaardgebied in het kader van de Zuiderzeewerken. Het geldt ook voor de afdamming van de Oosterschelde als sluitstuk van het deltaplan. Het is als bij het uitzetten van een kadastrale kaart in het veld: alle kleine fouten hopen zich op in de randen en de hoeken van het kadastrale plan en laten zich in de marge uitmeten. Niemand treft daarvan enig verwijt; het is alleen maar menselijk. Dat alle bezwaren zich dan bundelen en een gezamenlijk front trachten te vormen tegen slachtoffering, is evenzeer menselijk.

De planoloog mag en kan in zo'n fase geen partij kiezen. Ik doe dat ook niet. Maar ik heb als planoloog wel de plicht te wijzen op een uitweg, die men gemakkelijk over het hoofd ziet en nochtans beter zou kunnen begaan. Die uitweg wordt gevormd, door het ogenschijnlijke dilemma te zien als uitgangssituatie voor een nieuwe start naar een conditiesysteem van hogere orde en grotere reikwijdte. Zoals zo vaak, kan dan de schok der herkenning optreden, in die vorm, dat de „sluitsteen” van een te voltooiën bouwwerk een ander (op een hogere en verdere toekomst afgestemd) model moet hebben dan eerst werd gedacht en al vast was gefabriceerd. Wie door dat besef geraakt wordt, zal zich afvragen, of die sluitsteen soms niet al ergens ligt, ja misschien niet eens als zodanig was herkend en daarom tot het afval was gerekend.....

G. J. van den Berg

Behoeft uw staf uitbreiding?

Verzuimt dan niet ESB voor uw oproep in te schakelen.

ESB biedt u een grote trefzekerheid, óók bij aspirant-leidinggevende functionarissen in de commerciële, administratieve of aanverwante sectoren.

Adv.-afd ESB
Postbus 42
SCHIEDAM

De nieuwe Willemsverbinding; een sociaal-economische studie

DRS. J. A. H. BRON*

Inleiding

In juli 1972 droeg de Centrale Bond van Scheepsbouwmeesters in Nederland (Cebosine) het Nederlands Economisch Instituut op, een onderzoek in te stellen naar de gevolgen van een beoogde nieuwe brugverbinding ter vervanging van de bestaande Willemsbruggen. (Het betreft hier de spoorwegbrug en de wegbrug over de Maas te Rotterdam). De positie van de ten oosten gelegen werven bij een verslechtering van het huidige openingsregime zou hierbij tevens worden nagegaan. Het eindrapport werd uitgebracht in februari van dit jaar. Het bevat een uitvoerig verslag van de gevolgde procedure, de resultaten van de berekeningen en de conclusies. Dit artikel wil in het kort een verslag geven van het onderzoek.

Directe aanleiding tot de opdracht aan het NEI was de nota van de Dienst Gemeentewerken van Rotterdam van mei 1972: *Bruggen of tunnels ter vervanging van de huidige Maasbruggen*. In deze nota wordt gepleit voor een spoor- en wegbrug met openingen tussen 0.00 en 6.00 uur ten behoeve van de scheepvaart. Vervanging is nodig gezien de conditie waarin beide oeververbindingen zich bevinden. De vraag of er een verbinding moest komen hoefde in dit onderzoek niet te worden gesteld. Dit betekent dat slechts kon worden nagegaan wat het goedkoopste alternatief was, rekening houdend met het effect van het optreden van maatschappelijke kosten die bij de investeringskosten dienen te worden opgeteld.

Groeiende conflictsituatie

Allereerst zal de groeiende conflictsituatie worden besproken die is ontstaan als gevolg van de toeneming van het verkeer dat van deze bruggen gebruik maakt. Daarna worden de alternatieven, waarmee rekening is gehouden nader belicht. Hierna zal worden stilgestaan bij de berekeningen en tenslotte zullen uit deze berekeningen enkele conclusies worden getrokken.

Het huidige openingsregime kent veertien vastgestelde openingen per dag. Dit regime moet gezien worden als een compromis tussen verschillende, aan elkaar tegengestelde, belangen van de scheepvaart, het spoor- en het wegverkeer en de scheepswerven. Geen openingen of eventueel alleen gedurende de nacht is in het belang van het weg- en spoorverkeer. Zoveel mogelijk openingen wordt bepleit door het scheepvaartverkeer en de werven. Dat de werven dit bepleiten, komt omdat zij denken geen reparatie-opdrachten meer te krijgen indien de schepen te lang moeten wachten. Bij de inschrijving op dergelijke reparatie-opdrachten die vaak van korte duur zijn is bij de beslissing welke werf de opdracht krijgt de tijd, die met de reparatie gemoeid gaat, vaak belangrijker dan de kosten. De oorzaak hiervan is dat de reders hun schepen zo snel mogelijk weer in willen zetten. Contractuele verplichtingen spelen vaak een rol daarbij.

Uiteraard zou een tunnel al deze problemen in één keer kunnen oplossen. Een tunnel is in deze situatie echter duurder dan een brug. Daarom heeft het zin na te gaan of en zo ja onder welke condities een brug door de daarmee gepaard gaande besparing een algemeen aanvaardbare oplossing is. Het zal duidelijk zijn dat bij de toeneming van het verkeer, die voor de toekomst wordt verwacht, de conflictsituatie alleen maar zal verergeren. Zo koesteren de Nederlandse Spoorwegen de wens om voor o.a. de lijn Rotterdam-Dordrecht te komen tot een metrofrequentie. Hieraan zou ernstige afbreuk worden gedaan indien er gaten zouden vallen in de dienstregeling als gevolg van de brugopeningen.

Vermindering van het aantal openingen overdag moet worden afgewogen tegen het wegvallen van werkgelegenheid bij de werven. Dat deze situatie van in de komende jaren in toenemende mate met elkaar botsende belangen uiteraard ook door de gemeente Rotterdam is herkend, blijkt uit haar plannen om reeds in 1973 te beginnen met het opvijzelen van de Willemsbrug tot een hoogte van 9,25 m. boven NAP. Deze brug wordt daarmee even hoog als de bestaande spoorbrug. Deze maatregel, die tot doel heeft de druk op de bruggen te verminderen, zal naar verwachting ten goede komen aan de hoge binnenvaart, met name aan de steeds toenemende duwvaart en een gedeelte van de coasters.

De alternatieven

De volgende alternatieven werden onderzocht:
wegtunnel — spoorbrug;
wegtunnel — spoortunnel;
wegbrug — spoorbrug;
wegbrug — spoortunnel.

De drie varianten met een brug werden gecombineerd met drie openingsregimes, zodat in totaal tien alternatieven dienden te worden onderzocht. De regimes bestonden uit het huidige regime met veertien openingen waarvan acht overdag, een tussenregime van negen openingen met drie openingen overdag en een strak regime van zes openingen tijdens de nacht. Volledigheidshalve werd ook de mogelijkheid van een brug gecombineerd met een tunnel onderzocht.

Bij het huidige regime duren de openingen vaak korter dan de gegarandeerde twintig minuten. Het wegverkeer profiteert hiervan door een kortere wachttijd. Het spoorverkeer ondervindt geen enkel voordeel; het is nu eenmaal voor de spoorwegen niet mogelijk à la minute op veranderingen te reageren. Juist door de aanwezigheid van een spoorbrug moet men werken met een openingsregime, zonder spoorbrug zou men kunnen openen op verzoek. Dit

* De auteur was tijdens het onderzoek over de nieuwe Willemsverbinding wetenschappelijk medewerker van het Nederlands Economisch Instituut.

heeft als voordeel dat zowel het weg- als het scheepvaartverkeer niet zolang hoeft te wachten, zodat er geen grote files ontstaan die ook andere kruispunten bezet houden.

De berekeningen

De berekeningen die ten behoeve van dit onderzoek werden uitgevoerd, kunnen worden verdeeld in de volgende onderdelen:

1. de bepaling van de investerings- en onderhoudskosten;
2. de wachttijdverliezen van het weg- spoor- en scheepvaartverkeer;
3. de verliezen van de werven.

Alvorens op afzonderlijke berekeningen in te gaan, dient te worden opgemerkt dat alle wachttijdverliezen over een periode van dertig jaar na het in gebruik nemen van de brug werden uitgerekend. Alle bedragen werden contant gemaakt naar 1973. Er werd gebruik gemaakt van een discountvoet van 8%; de geldbedragen luiden in prijzen van 1972.

In tabel 1 staan voor de verschillende varianten de naar 1 januari 1973 contant gemaakte investeringskosten uitgedrukt in prijzen van 1972 voor rekening van de investeerders.

Tabel 1. Naar 1 januari 1973 contant gemaakte investeringskosten in prijzen van 1972 in mln. gld.

<i>Homogene tunnelsvariant:</i>			
wegtunnel: directe			
investeringskosten	142,6		
indirecte			
investeringskosten	7,2	149,8	
spoortunnel: directe			
investeringskosten	253,9	403,7	
<i>Heterogene varianten:</i>			
A. wegtunnel: directe			
investeringskosten	153,9		
indirecte			
investeringskosten	7,8	161,7	
spoorbrug: directe			
investeringskosten	210,5		
indirecte			
investeringskosten	2,2	212,7	374,4
B. spoortunnel: directe			
investeringskosten	253,9		
wegbrug: directe			
investeringskosten	89,4		
indirecte			
investeringskosten	2,9	92,3	346,2
<i>Homogene bruggenvariant:</i>			
wegbrug: directe			
investeringskosten	96,5		
indirecte			
investeringskosten	3,1	99,6	
spoorbrug: directe			
investeringskosten	210,5		
indirecte			
investeringskosten	2,2	212,7	312,3

Onder de indirecte investeringskosten worden posten als onderhoud e.d. verstaan. Er is rekening gehouden met de verschillende data van oplevering. Bij de berekening van de overige kosten zoals de wachttijdverliezen is verondersteld dat deze medio 1983 een aanvang nemen. De directe investeringskosten omvatten ook de benodigde kosten voor de aansluitende verbindingen, het slopen van de bestaande verbindingen, verkeersvoorzieningen en een fietstunnel. Voor verdere gegevens hierover wordt verwezen naar het rapport.

Bij de berekening van de wegverliezen werd gebruik gemaakt van de prognose uit de studie van Freeman, Fox,

Wilbur Smith and Associates getiteld: *Land-use and transportation study*. Deze studie heeft betrekking op het Rijnmondgebied. Volgens de studie zullen er in 1980 80.000 en in 1990 71.000 voertuigen van de Willemsverbinding gebruik maken. De daling na 1980 komt door het gereedkomen van andere oeververbindingen in die periode. Voor de periode na 1990 werd voor deze studie verondersteld dat de verkeersomvang constant bleef. Het dagpatroon van het verkeer werd verkregen door het gemiddelde dagpatroon van alle oeververbindingen in de agglomeratie Rotterdam in 1972 te nemen. Verondersteld werd dat dit dagpatroon in de toekomst geen wijziging zou ondergaan. Via het dagpatroon en het dagtotaal kan op een eenvoudige wijze worden berekend hoeveel auto's en vrachtauto's bij een brugopening zullen moeten wachten en hoelang. Hierbij werd ervan uitgegaan dat de brug tenminste op een hoogte van 13 m boven NAP ligt, hetgeen betekent dat de openingduur sterk wordt bekort omdat vele schepen de brug ongehinderd kunnen passeren.

Met acht openingen overdag, zo werd berekend, zal slecht één schip per brugopening passeren. Dit bleek na analyse van brugwachterstellingen die door Rijkswaterstaat bereidwillig werden verstrekt. Voor drie openingen werd (ook met behulp van het materiaal van Rijkswaterstaat) nagegaan wat de vermoedelijke openingsduur in dat geval zou zijn. Door bovenstaande gegevens kon de totale wachttijd worden bepaald, die vervolgens in geld diende te worden uitgedrukt. Hiervoor werd gebruik gemaakt van de motievenindeling zoals die bekend is geworden door de COVW-studie en de reistijdwaardering per motief uit de *Integrale Verkeers- en Vervoerstudie* van het NEI. De verkregen bedragen, teruggebracht naar 1973, waren bij acht openingen overdag f. 7,5 mln. en bij drie openingen overdag f. 6,2 mln. Doordat het nachtelijke verkeer zo klein van omvang is, werd aangenomen dat dit niet tot wachttijdverliezen van enige importantie zou leiden.

Spoorwegen

De verliezen bij de spoorwegen kunnen worden verdeeld in twee groepen. De eerste wordt gevormd door de wachttijdverliezen van het reizigersvervoer, de tweede door een aantal pro memorie posten die betrekking hebben op het niet meer ongestoord kunnen uitoefenen van de bedrijfsfunctie. Voorbeelden uit de laatste groep zijn o.a. stilstand van het rollend materieel, extra behoeften aan opstelsporen, vertragsvoortplanting in de dienstregeling e.d. Het is uiterst moeilijk deze en soortgelijke posten te kwantificeren. Ze zijn daarom als p.m.-post in het rapport opgenomen. Dat wil niet zeggen dat zij niet van belang zijn.

De wachttijdverliezen van de treinreizigers werden berekend met behulp van de prognoses van het reizigersvervoer uit de al eerder genoemde verkeersstudie van het NEI. De motievenindeling werd in dit geval verkregen uit een extern marktonderzoek van de Nederlandse Spoorwegen. De reistijdwaardering is dezelfde als de reistijdwaardering die werd gebruikt bij het wegverkeer. Van de hierboven vermelde prognose bestaat een hoge en een lage raming die beide bij de berekeningen zijn aangehouden. Naast het wachttijdverlies, werd ook een kwaliteitsverlies berekend. Dit laatste is het verlies dat wordt gevormd omdat een aantal mensen, dat van plan was een sneltrein/intercitytrein te gebruiken wordt gedwongen door het uitvallen van treinen als gevolg van brugopeningen, te reizen met een stoptrein, hetgeen tot extra wachttijdverlies leidt.

Wat de openingduur van een brug betreft, werd uitgegaan van twintig minuten. In de laatste acht minuten kan wel een trein passeren. Deze laatste acht minuten noemt men de staart. Een dergelijk systeem is nu ook in gebruik. Het zal duidelijk zijn dat vooral bij drie openingen overdag de extra treinen door deze staart vertraging zullen kunnen onder-

Willemsbrug zoekt vervanger

vinden. Wachtijdverliezen en kwaliteitsverliezen leveren opgeteld en contant gemaakt naar 1973 de in tabel 2 genoemde bedragen op.

Tabel 2. Wachtijdverliezen contant gemaakt naar 1973 in mln. gld.

	3 openingen	8 openingen
Lage raming	10,4	28,0
Hoge raming	15,0	40,0
Gemiddeld	12,7	34,0

Dat de bedragen aanzienlijk hoger uitkomen dan bij het wegverkeer, vindt zijn oorzaak in het feit van de gegarandeerde openingsduur en het kwaliteitsverlies dat de reizigers ondervinden. Dit verlies is op zich een gering bedrag. Dat daarnaast het openbare vervoer in het algemeen aan kwaliteit inboet, door oponthoud en vertragingen is niet in de in tabel 2 genoemde bedragen begrepen.

Scheepvaart

Als laatste onderdeel van de wachtijdverliezen komt het

scheepvaartverkeer aan de orde. De schepen die met wachten voor een brug worden geconfronteerd kunnen worden ingedeeld in de volgende categorieën. In de eerste plaats de nieuw gebouwde schepen die van de werven komen. Ten tweede de zeeschepen die voor reparatie bij de werven moeten zijn resp. na de reparatie van de werven vertrekken. Deze categorie zal dus tweemaal moeten wachten. Wachtijdverliezen zijn in dit geval alleen berekend indien er sprake is van een brug met het huidige openingsregime van 14 openingen. Bij een systeem van 9 of 6 openingen is aangenomen dat de reparaties (met uitzondering van de langdurige) wegvallen, zodat er dan ook geen scheepvaartbewegingen zijn.

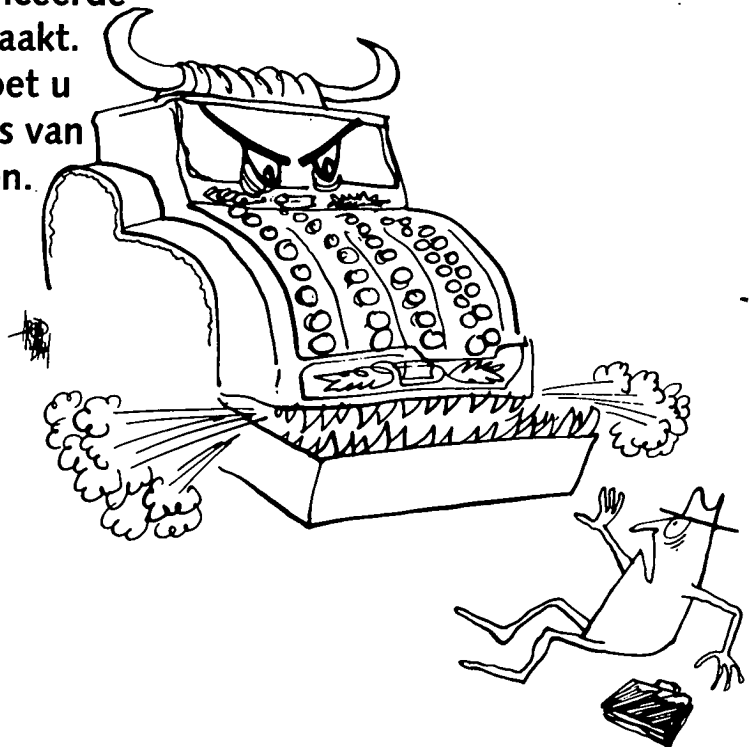
In de derde plaats komen de laad- en loscoasters en tenslotte in de vierde en laatste plaats de bokken en kranen die ter plaatse bij de werven worden ingezet of om andere redenen de brug passeren. Van alle bovenstaande categorieën is een prognose gemaakt, waarna de wachtijd is bepaald en in geld is uitgedrukt. De contante waarde van de bedragen geven het volgende beeld te zien: bij 14 openingen f. 8,3 mln.; 9 openingen f. 5,3 mln. en bij 6 openingen f. 21,3 mln. De daling die optreedt bij 9 openingen komt door het wegvallen van de te repareren schepen, terwijl de wachtijden nog niet zo extreem zijn als in het geval dat er enkel 's nachts 6 openingen worden gegeven.

De huidige situatie van veertien openingen wordt door

Soms vindt NCR z'n kasregisters wel wat al te dominerend.

Soms wilden we wel dat
u nog nooit van onze
kasregisters had gehoord.
Maar helaas, het zijn
de beste ter wereld.

Moeilijk om dan uit te
leggen dat je ook nog
uiterst geavanceerde
computers maakt.
Enfin, dan moet u
het maar eens van
'n ander horen.
Van Nestlé
bijvoorbeeld.

Nestlé Nederland is fabrikant van o.m. Nescafé, Molenaar kindervoeding, Maggi-artikelen, Instant-maaltijden en melkprodukten.

Drs. G.P. Mann, hoofd van de bedrijfseconomische afdeling en de heer H. Boegheim, hoofd van de computergroep vertellen hoe het met computers bij Nestlé gegaan is.

Alle computerfabrikanten beweerden superieur te zijn. Maar wie zou onze problemen het beste oplossen?

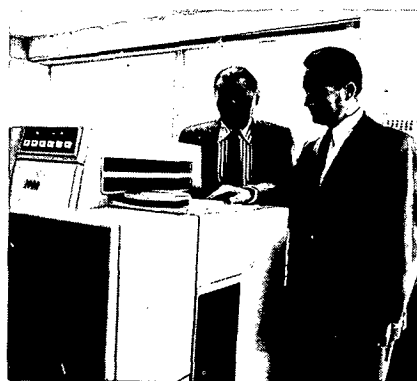
Toen de behoeften van ons bedrijf de capaciteit van onze „oude” 8 k kaartcomputer begonnen te overschrijden, gingen we ons oriënteren op de data-processing markt. We wisten wel ruwweg wat we zochten: een computer die geschikt was voor Cobol, de standaard programmeertaal van de wereldwijde Nestlé organisatie, en een geheugen-capaciteit in de orde van 32 k.

Al gauw bleek dat brochures en louter verbale argumenten ons niet tot de optimale keuze zouden kunnen leiden. Wij wilden zekerheid, de zekerheid dat de door ons in huis te halen computer inderdaad de beste oplossing voor onze problemen zou zijn.

Wat te doen? De heer Boegheim kreeg een goede inval: waarom confronteren we die verschillende computerbouwers niet eens met onze feitelijke problemen, om te zien wie van hen er de beste oplossing voor weet?!

Nestlé liet diverse computers een examentje doen. NCR kwam als beste uit de bus.

De opgave die we stelden was: draai onze melkafrekening eens op jullie computer, gebruik makend van programmeertaal Cobol. Wel, laten we eerlijk zijn, we maakten het de heren niet makkelijk, want de melkafrekening die we als „examen-opgave” te verwerken gaven omvat een grote hoeveelheid lastige berekeningen en is bovendien erg omvangrijk. Zodoende konden we een indruk krijgen van de kwaliteit, nauwkeurigheid en snelheid van de diverse computers. Natuurlijk kan er in een competitie maar één winnaar zijn. Bij onze „computer competitie” was dat NCR.

De NCR computer print 'n tikje sneller en geeft meer geheugen voor ons geld.

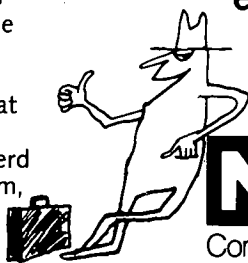
De NCR Century 200 van 32 k die NCR in 't veld bracht heeft een printer die maar liefst 1.500-3.000 regels per minuut afdrukt. Dat geeft een duidelijke tijdsparing. Door het merendeel van historische gegevens op te slaan op disc packs kunnen we alle gegevens in no time vinden - erg belangrijk bij de verwerking van samengestelde opdrachten. En omdat we nogal wat externe geheugen-ruimte nodig hadden, waren we zeer geïnteresseerd in het unieke NCR dual disc systeem, waarbij elke disc unit twee disc packs bevat. Door dit type informatiedrager kregen we voor hetzelfde geld een snellere toegang tot het geheugen - een argument dat bij ons veel gewicht in de schaal legde.

De NCR computer bevat in de praktijk erg goed. Mede door de goede service.

Als je eenmaal een computer gehuurd hebt ben je er bij gebaat dat hij storingvrij z'n werk doet - elke onproductieve minuut kost geld. Ook in dit opzicht voldoet de Century 200 aan de verwachtingen. Er zijn in de aanloopfase wel een paar kleine probleempjes geweest maar de NCR technici waren altijd zeer snel ter plekke om de zaak bij te regelen of te repareren.

We werken nu al weer ruim 2 jaar met onze NCR computer. En we kunnen niet anders zeggen dan dat hij de verwachtingen die hij met zijn „examenprestaties” wekte volkomen heeft waargemaakt. We gaan dan ook zeker door met NCR. Ja, onze ervaring met NCR leert duidelijk dat die mensen nog wel wat anders kunnen dan kasregisters maken!

Ziezo, nu hebt u 't ook eens van 'n ander gehoord.

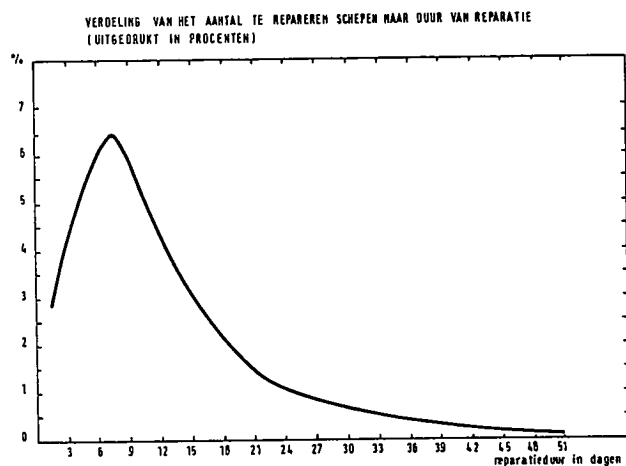
NCR

Computers & Terminals

NCR Nederland NV,
Buitenveldertselaan 3,
Amsterdam,
telefoon 020-44 29 22,
toestel 235.

NCR Computers & Terminals

de werven en de reders gezien als een ernstige belemmering. Bovendien menen zij dat elke verslechtering van dit regime een onoverkomelijke hindernis is voor het verkrijgen van reparatie-opdrachten van korte duur. Juist deze reparaties maken een belangrijk deel uit van de orderportefeuille van de werven. (In de bijgevoegde grafiek staat de frequentieverdeling van de reparaties, gerangschikt naar de reparatieduur, weergegeven). Hierbij komt dat een reder er vaak waarde aan hecht zowel de langdurige als de kortlopende reparaties bij een werf onder te brengen, wat het gevaar groot maakt dat de korte reparaties onmogelijk worden zodat ook de langere weg zullen vallen.

Al eerder is betoogd dat bij veel reparaties de duur zo doorslaggevend is dat de opdracht wordt gegund aan die werf die het werk in de kortste tijd uitvoert. De prijs is een minder doorslaggevend criterium. Tevens dient in dit verband te worden opgemerkt dat kapiteins het onplezierig vinden te moeten wachten, hetgeen een ongunstige invloed schijnt te hebben op de beslissingen van de reders. Voor de berekeningen werd aangenomen dat reparaties die langer duren dan 5 maanden geen hinder ondervinden van het wachten; deze reparaties vertonen meer het karakter van een verbouwing. Verder werd aangenomen dat reparaties die korter dan 5 maanden duren eerder vervallen naarmate zij korter duren. Reparaties tot één maand komen in het geheel te vervallen, reparaties van 1 à 2 maanden voor 80%; van 2 à 3 maanden voor 60%; van 3 à 4 maanden voor 40%; en van 4 à 5 maanden voor 20%. Bovengenoemde percentages resulteren in een verlies van 65% van de omzet aan reparatie-activiteiten.

Voor het jaar 1983/1984 zijn zo de omzetverliezen berekend met behulp van gegevens die ons door de werven zijn verstrekt. Tot het verlies van de werven dat aan een brugvariant mag en kan worden toegerekend behoort het bovenstaande omschreven omzetverlies en een kapitaalverlies. Bij dit laatste werd uitgegaan van een rendementsderving over een onbegrensde periode. Hierbij werd de grond buiten beschouwing gelaten. Van de overige kapitaalgoederen werd aangenomen dat zij hun waarde verliezen zodra op een nieuwe locatie onder geheel nieuwe productie-verhoudingen gewerkt gaat worden. Ook wat dit onderdeel betreft kan niet ingegaan worden op alle details; hiervoor wordt weer verwezen naar het rapport. De contante waarde van deze verliezen bedraagt f. 107 mln. Dit bedrag dient te worden toegerekend aan de alternatieven met een strakker openingsregime dan het huidige.

Resultaten

Na bepaling van de investeringskosten en de berekening van de verschillende categorieën maatschappelijke kosten die zich afhankelijk van het alternatief voor zullen doen,

Historisch alternatief

De gemeente Utrecht heeft een middel gevonden om monumentale panden, die wegens het monsterproject Hoog Catharijne moeten worden afgebroken, voor het nageslacht te behouden.

B & W willen weliswaar de panden van de verzekeringsmaatschappij „De Utrecht”, die gave voorbeelden zijn van de Jugendstil in de architectuur van het begin van deze eeuw, afbreken omdat ze uit zakelijk oogpunt onaantrekkelijk zijn (sic!), maar de architectonische waarde ervan willen ze vereeuwigen door middel van een geschrift waarin deze panden worden beschreven.

Zo openen zich mogelijkheden voor tal van omstreden projecten. Indien we over alle natuurgebieden en historische gebouwen in Nederland boeken uitgeven, voorzien van prachtige kleurenfoto's, kunnen we zonder bezwaar de Zuiderzee- en de Delta-werken afmaken, de Waddenzee droogleggen, natuurgebieden met een asfaltlaag bedekken enz. Het is echter wel de vraag hoe het ons nageslacht straks in Nederland zal vergaan: zal het nog in levende lijve kunnen rondlopen of zal het worden geconserveerd door middel van een kleurenfoto? De vernieuwingskoorts staat werkelijk voor niets.

L.H.

is het mogelijk in tabel 3 de resultaten samen te vatten en de som van de kosten per alternatief te bepalen.

Tabel 3. Kosten van alternatieve oeververbindingen per 1 januari 1973

Alternatief	(mln. gulden van 1972)					Totaal
	I	W ₁	S	W ₂	NS	
T ₁ + T ₂	403,7	0	0	0	0	403,7
T ₁ + B ₂ (14)	346,2	7,5	8,3	0	0	362,0
T ₁ + B ₂ (9)	346,2	6,2	5,3	107,0	0	464,7
T ₁ + B ₂ (6)	346,2	0	21,2	107,0	0	474,4
B ₁ + B ₂ (14)	312,3	7,5	8,3	0	(34,0)	362,1
B ₁ + B ₂ (9)	312,3	6,2	5,3	107,0	12,7	443,5
B ₁ + B ₂ (6)	312,3	0	21,2	107,0	0	440,5
T ₂ + B ₁ (14)	374,4	0	8,3	0	(34,0)	416,7
T ₂ + B ₁ (9)	374,4	0	5,3	17,0	12,7	499,4
T ₂ + B ₁ (6)	374,4	0	21,2	107,0	0	502,6

Legenda: T₁ = spoortunnel I = investerings- + onderhoudskosten
 T₂ = wegtunnel W₁ = wegverliezen
 B₁ = spoorbrug S = scheepvaartverliezen
 B₂ = wegbrug W₂ = werfverliezen
 NS = spoorverliezen = gemiddelde van hoge en lage raming.

Wij verdelen eerst de 10 alternatieven in twee groepen:
 a. de alternatieven B₁ + B₂ (14), T₁ + B₂ (14), T₁ + T₂ en
 b. de overige 7 alternatieven.

De onder b. gerangschikte alternatieven kunnen als de

duidelijk duurste oplossingen buiten beschouwing blijven; ondanks eventuele schattingsfouten in de verschillende kosten zal het beeld dat tabel 3 biedt hierdoor niet veranderen. Daarvoor is het kostenverschil te groot ten opzichte van de onder a. genoemde.

Een nadere beschouwing kan zich daarom beperken tot de mogelijkheden $B_1 + B_2$ (14), $T_1 + B_2$ (14) en $T_1 + T_2$.

Het alternatief $B_1 + B_2$ (14) is met f. 362,1 mln. aan totale kosten te laag geschat, omdat het daarbij behorende cijfer van f. 34 mln. voor de spoorverliezen met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid een onderschatting inhoudt van de werkelijke verliezen die zullen optreden bij het huidige aantal van 14 openingen en de duur daarvan. Immers, bij het berekenen van deze f. 34 mln. is uitgegaan van een evenredigheid ten opzichte van het door NS berekende verlies van f. 12,7 mln. bij 3 openingen door een factor $8/3$ toe te passen. Deze evenredigheid zal geen recht doen aan de situatie die voor NS ontstaat, namelijk a. de spitsuuropening van 16.39 - 16.54 uur zal niet vervallen, welke openingstijd de NS nodig heeft om aan de NEI-raming voor 1980 voor het spitsuur te voldoen (zie *Integrale Verkeers- en Vervoerstudie*, NEI 1972); b. op lange termijn bezien zullen NS bovendien niet in staat zijn om door het opvoeren van de frequentie aan dit parcours een metro-achtig karakter te geven, waarvoor zij alle openingen buiten het tijdvak 22.00-6.00 uur nodig hebben. Deze oplossing van 14 openingen is daarom ook door de NS onaanvaardbaar genoemd.

Als meest reële alternatieven blijven daarmee de mogelijkheden $T_1 + B_2$ (14) en $T_1 + T_2$ over. Op grond van de verrichte berekeningen blijkt $T_1 + B_2$ (14) de goedkoopste oplossing te zijn en zou daarvoor ook een voorkeur moeten bestaan. Bij deze oplossing behoeft geen rekening meer te worden gehouden met een dienstregeling van de NS. Daarom is het bij toepassing van dit alternatief heel goed mogelijk het bestaande systeem van openingen om de 2 uur te vervangen door het systeem van openingen, zoals dat bij de Van Brienenoordbrug wordt toegepast, nl. opening op verzoek. Desnoods kan dan tijdens de spitsuren enige beperking worden toegepast. Het is niet uitgesloten dat de maatschappelijke kosten van dit alternatief lager gaan uitvallen, en daardoor de goedkoopste oplossing nog goedkoper wordt.

Overwegingen

Bij het uitspreken van een voorkeur voor de goedkoopste oplossing, die geboden wordt door een tunnel plus brug, dient men echter nog met de volgende overweging rekening te houden.

1. In het kader van dit onderzoek is met verschillende kostencategorieën gewerkt die voor een studie naar de sociaal-economische gevolgen van verschillende oeververbindingen beantwoorden aan daarvoor gestelde criteria. In dit opzicht kunnen de op geld gewaardeerde tijdverliezen op één lijn worden gesteld met de verliezen van de werven. Het feit evenwel dat deze verliezen van de werven zullen resulteren in reële schadeclaims van de

zijde van de gelaedeerde bedrijven, verleent aan deze categorie een groot gewicht. De op geld gewaardeerde tijdverliezen zullen als sociaal-economische rekeningsoort een dergelijk gevolg niet te zien geven.

2. Bij het wegvallen van reparatie-opdrachten zullen bij de werven kapitaal- en omzetverliezen ontstaan. Deze vloeien voort uit de dan noodzakelijke aanpassing aan de ontstane situatie, welke aanpassing, zoals we hebben gezien, kan bestaan uit een verplaatsing naar het westen, sluiting of inkrimping. In de omzetverliezen wordt wel rekening gehouden met het wegvallen van de toegevoegde waarde van de factor arbeid dat het gevolg is van tijdelijke of blijvende werkloosheid al naar gelang van de situatie die dan gaat ontstaan. Geen rekening kon worden gehouden met de sociaal-psychologische gevolgen voor een bevolkingsgroep, die sinds jaren nauw met de betrokken bedrijven verbonden is en dat ook zo voelt. Juist in de streken, waar de betrokken bedrijven zijn gelegen, is deze gebondenheid aan de bedrijven zeer sterk. Zó sterk zelfs, dat het praktisch onmogelijk blijkt overplaatsing van medewerkers te bewerkstelligen van het ene naar het andere bedrijf. Zelfs het tijdelijk tewerkstellen van medewerkers van het ene bij het andere bedrijf, stuit gewoonlijk reeds op grote moeilijkheden. De gebondenheid aan de traditionele lokatie zal ertoe leiden, dat bij eventuele verplaatsing van het bedrijf de medewerkers dit bedrijf naar de andere plaats van vestiging niet zullen volgen. Voor deze groepen medewerkers zal bij gedwongen sluiting van bedrijven, omscholing bijzonder moeilijk zijn.
3. Er kon evenmin rekening worden gehouden met de mogelijke vergroting van de werkgelegenheid en de daarmee gepaard gaande omzetvergroting die uitgaat van een situatie van twee tunnels bij het kwantificeren van de maatschappelijke kosten. Ook de mogelijkheid van vestiging van nieuwe ondernemingen moet in deze situatie zeker niet worden uitgesloten, gezien de geringe mogelijkheden daartoe ten westen van Rotterdam. Weliswaar hebben de bestaande bedrijven leren leven met het obstakel van de huidige bruggen, maar dit betekent niet dat hun uitbreidingsmogelijkheden, werkgelegenheid en omzetten niet groter zouden zijn geweest, indien er sprake zou zijn geweest van een onbelemmerde doorvaartmogelijkheid. De onmogelijkheid om in het kader van deze studie aan een dergelijk gevolg van ondertunneling enig cijfer te verbinden, behoeft niet te verhinderen dat de beleidsinstanties in de eindbeslissing daaraan op kwalitatieve wijze betekenis hechten. Zelfs als deze instanties dit niet zouden doen, dan nog zullen zij zich terdege moeten beraden over de vraag of het in het voorgaande berekende bedrag van ca. f. 42 mln. dat tunnels duurder zijn dan een tunnel plus brug wellicht een aanvaardbare prijs zou zijn voor de zekerheid die twee tunnels bieden voor een op lange termijn ongestoorde afwikkeling van alle verkeer. Dit bedrag is dan als een soort risicopremie op te vatten voor mogelijke onderschattingen van dit verkeer.

J. A. H. Bron

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds ESB in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:
ADVERTENTIE-AFDELING ESB, POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (010) 26 02 60

Monetaire ontwikkeling in 1972

In ESB van 29 augustus jl. werd een naschrift door Dr. Rijnvos aangekondigd bij het artikel van Drs. Dierick over de monetaire gang van zaken in 1972. Door omstandigheden kan dit naschrift eerst nu worden geplaatst. Op verzoek van Drs. Dierick tekenen wij hierbij aan dat zijn reacties op de artikelen van Prof. Dr. Korteweg en van Dr. Rijnvos gelijktijdig aan de redactie van ESB werden toegezonden.

Heftige kritiek is zelden steekhoudend. Dikwijls noodzaakt zij ertoe om elementaire aangelegenheden ontuchtend op een rijtje te zetten. Daaruit blijken dan onjuistheden en meningsverschillen. Dat is ook nu het geval. Om de opmerkingen die Drs. Dierick aan ons adres maakt in juiste banen te leiden is het nodig andermaal te zeggen dat elke nieuw gecreëerde gulden kan worden beschouwd vanuit twee gezichtspunten; deze zijn „ten behoeve van” en „door” wie zij werd gecreëerd. In bijgaande tabel is de liquiditeitscreatie welke in 1971 en 1972 in Nederland plaats had vermeld.

Liquiditeitscreatie (in mln. gulden)

Wij zien daarbij dat in het afgelopen jaar de liquiditeitsmassa steeg met f. 5 mrd. Gerelateerd aan de groei van het nationale inkomen leidde deze toename tot een daling van de liquiditeitsquote van 32,5 naar 32,25. In de toelichting hierop vermeldt het jaarverslag van De Nederlandsche Bank (blz. 12-13) dat de liquiditeitscreatie *ten behoeve van* het Rijk en de lagere overheid (laat ons

zeggen: bedrag A ter grootte van f. – 3,4 mrd.) en het buitenland (bedrag D; f. 3,2 mrd.) te zamen met de liquiditeitscreatie *door de bank- en giro-instellingen* (bedrag F; f. 5,7 mrd.) tot deze quote-ontwikkeling, resp. groei van de liquiditeitsmassa, leidde. Deze voorstelling van zaken is niet houdbaar omdat:

- voor een juiste berekening van de groei der liquiditeitsmassa de creatie „ten behoeve van” óf „door” moet worden gekozen. Men kan daartoe niet zo maar willekeurig bepaalde onderdelen van beide optellen zoals bovenomschreven. Waarschijnlijk heeft deze elementaire monetair-analytische aangelegenheid geen nadere bespreking;
- de liquiditeitscreatie ten behoeve van de private sector (bedrag B) en het lange bedrijf van de geldscheppende instellingen (bedrag C) geheel anders is dan de liquiditeitscreatie door de banken en giro-instellingen (bedrag F). Drs. Dierick meent, dat het hierbij wel om identieke zaken gaat en daarop steunt in hoofdzaak zijn kritiek. Daarbij ziet hij evenwel over

het hoofd dat die identificatie begripsmatig eenvoudig ontoelaatbaar is.

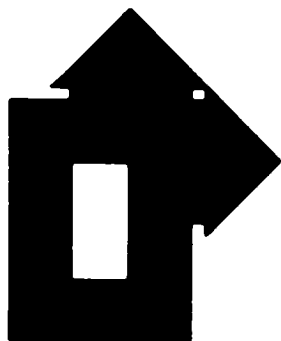
Het staatje in noot 11, waarin de verlening van kort krediet aan de private sector en het lange bedrijf van de geldscheppende instellingen, plus een transitorische post, als de liquiditeitscreatie door de banken en giro-instellingen is omschreven, is dan ook terminologisch onjuist. Die identificatie klopt ook cijfermatig niet; in dit verband zijn de gegevens over 1971 interessant (B + C = f. 0,8 mrd.; F = f. 3,6 mrd.). De cijfers die Drs. Dierick voor 1972 vermeldt lijken op het eerste gezicht te kloppen. (B = f. 2,3 mrd.; C = f. 3,4 mrd.). Deze bedragen zijn gelijk aan F.

Dit klopt echter niet met de totale liquiditeitscreatie, welke volgens deze optelling (A, B, C + D) f. 5,5 mrd. zou belopen. Laatstgenoemde onjuistheid is door Drs. Dierick tijdig onderkend. Hij schrijft haar toe aan een omissie bij de optelling van de veranderingen in de binnenlandse liquiditeitsmassa in het jaarverslag van De Nederlandsche Bank; daar zou geen rekening zijn gehouden met „overlopende posten en statistische verschillen” ter grootte van f. – 0,6 mrd. Waarom dit „waarschijnlijk eenvoudigheidshalve” gedaan is, is een duistere zaak. Het meest voor de hand ligt immers deze post op C in mindering te brengen met de verantwoorde motivering welke wij daarvoor in „Monetaire gang van zaken in 1972” hebben gegeven. Dan resteert een bedrag C van f. 2,8 mrd. en klopt cijfermatig het geheel.

Concluderend bevat de kritiek van Drs. Dierick vanuit monetair-analytisch gezichtspunt een ernstige begripsmatige onjuistheid, in die zin dat B + C ten onrechte met F zijn geïdentificeerd, plus een cijfermatige onvolkomenheid, omdat de liquiditeitscreatie ten behoeve van de geldscheppende instellingen onvolledig is berekend. Wanneer de tabel in noot 11 wordt gezuiverd van deze twee tekortkomingen is zij geheel in overeenstemming met de linkerkolom van bovenstaande tabel „liquiditeitscreatie”. Als het daarbij dan duidelijk geworden is dat hiermee nog slechts is aangegeven ten behoeve van wie de liquiditeitsmassa werd gecreëerd, zodat de vraag door wie de creatie plaatsvond nog niet beantwoord is, heeft Drs. Dierick waarschijnlijk maar weinig moeite meer met onze interpretatie van de geciteerde passage uit het jongste jaarverslag van De Nederlandsche Bank en beoordeling van de „Monetaire gang van zaken in 1972”.

Ten behoeve van:	1971	1972	Door:	1971	1972
Binnenland:					
A			E		
1 - rijk	– 540	– 2.110	1 - de overheid	– 166	– 685
2 - lagere overheid	137	– 1.277	2 - de Ned. Bank	443	914
B			F		
3 - fondsen en spaarbanken ..	205	342	3 - de alg. banken	1.778	2.438
4 - gezinnen en bedrijven ..	1.388	1.969	4 - overige	1.394	2.333
C					
5 - geldscheppende instellingen	– 755	2.783			
Totaal	435	1.707			
D					
Buitenland	2.682	3.223			
	3.117	4.930			
Gewijzigde rapportage	332	70			
Totaal	3.449	5.000		3.449	5.000

C. J. Rijnvos

Lonen vs. winsten

A. F. VAN ZWÉEDEN

Het zou mij niet verbazen als bij het komende gesprek over het sociaal-economisch beleid in 1974 tussen regering en bedrijfsleven, dat nog voor de verschijning van de Miljoenennota zal worden gehouden, niet de inkomensverdeling, maar de verdeling van de ruimte tussen lonen, winsten en collectieve sector het grote discussiepunt wordt.

De bereidheid van de vakbeweging om mee te doen aan matiging wordt immers sterk beheerst door de berichten over uitbundige winststijgingen in het bedrijfsleven. De vakcentrales zullen zeker niet verzuimen enkele passages te citeren uit het kort geleden verschenen rapport van de OESO over de economische situatie in Nederland. Bijv. deze: „Het is moeilijk om de inflatie in de eerste plaats te verklaren uit de druk van de loonkosten, gegeven het feit dat vorig jaar de winstmarges zijn gestegen en de betalingsbalans in een uitzonderlijk sterke positie verkeerde”.

In een sterk aantrekkelijke conjunctuur ontbreekt zowel bij werkgevers als werknemers de juiste motivatie om van harte mee te werken aan een matigingsafpraak die voor lonen en winsten weer op de nullijn zou uitkomen. Geen van beide partijen zal overigens tegenspreken dat zij belang hebben bij beteugeling van de inflatie, maar alleen de derde gesprekspartner, de overheid, is voldoende gemotiveerd om de sociale partners onder druk te zetten. Wil het kabinet zich aan de structurele ruimte voor vergroting van zijn uitgaven houden — en volgens een studie van een ambtelijke werkgroep is die niet veel groter dan een half miljard — dan zal het er alles aan moeten doen om het inflatietempo terug te schroeven.

Het motief voor een afbraak van de loonstijging van de 10-13 procent waaraan we de laatste jaren gewend zijn geraakt, tot een meer aanvaardbaar niveau — 8 à 9 procent volgens de ambtelijke studiegroep — is dan niet dat de inflatie het best kan worden bestreden door de lonen aan te pakken, maar dat de overheid de nodige ruimte verschaft moet worden.

De vakbeweging zal steun kunnen vinden bij de analyse van de OESO voor haar betoog dat niet de lonen, maar de

prijzen het aangrijpingspunt moeten zijn voor een doeltreffend anti-inflatiebeleid. De OESO beschouwt immers prijsverhogingen, gericht op verbetering van de winstmarges, als de voornaamste oorzaak van de inflatie in Nederland. Dit betekent voor 1974 voortzetting, zo geen verscherping, van de controle op prijzen en winsten.

Dat een dergelijk inkomensbeleid niet zonder slag of stoot door de werkgevers zal worden aanvaard, blijkt wel uit het feit dat zij al vroegtijdig allerlei cijferopstellingen in stelling hebben gebracht om aan te tonen, dat de vooruitzichten voor de winstmarges en rendementen helemaal niet zo rooskleurig zijn. De werkgevers zagen deze opvatting trouwens ook bevestigd door de aanbevelingen voor het loon- en prijsbeleid op middellange termijn in het achttiende halfjaarlijkse rapport van de SER, waarvan de teneur, zeer tot ergernis van het NVV, beheerst werd door de somberste verwachtingen voor de rendementsontwikkeling.

Het VNO publiceerde onlangs een serie grafieken die, op basis van gegevens uit het *Centraal economisch plan 1973*, de situatie in de bedrijfstakken in beeld brengen. De voornaamste conclusies, die het VNO aan deze analyse verbond, luiden dat:

- de opgetreden kostenstijgingen in de periode 1968-1973 niet of niet ten volle in de prijzen werden doorberekend;
- de mogelijkheden om door te berekenen op de buitenlandse markt geringer waren dan in het binnenland;
- de groei van de export alleen mogelijk was ten koste van soms aanzienlijke prijsconcessies;
- een toenemende penetratie van het buitenland op de Nederlandse binnenlandse markt valt te constateren;
- een en ander heeft geleid tot aantasting van marges en rendementen;
- mede als gevolg daarvan de investeringsquote is afgenomen, waardoor de toekomstige produktiemogelijkheden beperkt zijn;
- als gevolg van de afnemende investeringen de industriële werkgelegenheid is teruggelopen, een proces dat nog versterkt wordt door de toenemende kapitaalintensiteit van de productie.

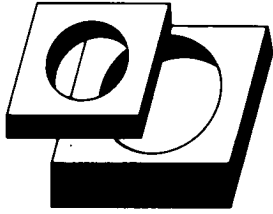
Geen slechte analyse, maar naar alle waarschijnlijkheid wel achterhaald door de feiten. De gegevens waarmee het VNO zijn betoog opbouwde, waren immers ontleend aan het *Centraal economisch plan 1973*, dat volgens het OESO-rapport, dat eind augustus verscheen, de expansie van de wereldhandel en de consequenties daarvan voor de exportvraag heeft onderschat.

Afgezien van de betrekkelijke waarde van het cijfermateriaal, moet ook worden aangetekend dat het exporterende bedrijfsleven zijn prijsconcessies op de buitenlandse markten heeft kunnen doen, dank zij sterke produktiviteitsstijgingen en dank zij de prijsverhogingen op de binnenlandse markt die erop waren gericht de winstmarges te verbeteren. Ook het herstel van de investeringen zou wel eens veel sterker kunnen zijn dan het Centraal Planbureau heeft voorzien op grond van de voor 1973 verwachte achteruitgang van de rendementen. Bij beide prognoses moeten nu vraagtekens worden gezet, die waarschijnlijk door concrete cijfers zullen worden vervangen in de macro-economische verkenning voor 1974.

De kwestie van de inkomensverdeling zal stellig niet naar de achtergrond verdwijnen. De verklaarde tegenstanders van verdergaande nivellering kunnen zich ook op het OESO-rapport beroepen, dat waarschuwt tegen de inflatoire risico's die daaraan verbonden zijn, een thema dat ook bij de vaststelling van het halfjaarlijkse rapport van de SER breed werd uitgemeten door Prof. Schouten.

Er is alleen een kans dat het overleg niet op dit hachelijke onderwerp zal behoeven stuk te lopen als de vakcentrales en hun bonden maar zo verstandig zijn van meet af aan de organisaties van beamten en hoger personeel bij de onderhandelingen te betrekken. De kans op overeenstemming kan nog wat worden vergroot, omdat tegen het eind van het jaar de studie over de werking van het prijscompensatie-mechanisme, die wordt uitgevoerd in opdracht van de industriële werkgevers en bonden, gereed zal komen.

Er is, sinds het grote conflict over de

Onderzoek ten behoeve van de ontwikkelingslanden

DRS. J. M. BRONNEMAN

Eind vorig jaar is het Tinbergen-instituut opgericht met als voornaamste doelstelling het wetenschappelijk onderzoek dat speciaal van belang is voor ontwikkelingslanden, te coördineren en uit te breiden. Op de voorbereiding van

deze beleidsbeslissing is van verschillende kanten kritiek geleverd maar daar gaat het hier niet om. Wij willen aan een ander interessant aspect van deze kwestie aandacht geven: in de discussie rondom het Tinbergen-instituut is erop ge-

wezen ¹⁾, dat het onderzoek ten behoeve van de ontwikkelingslanden begrensd zal worden door „de programma's van de Verenigde Naties”. De uitgavenanalist, die nu eenmaal in grenzen geïnteresseerd is, vraagt zich dan af: zijn er uitspraken van de Verenigde Naties — of van organisaties die met de VN een band onderhouden — over de omvang van het onderzoek dat de ontwikkelde landen dienen te doen ten bate van de ontwikkelingslanden? Nu is de

nivellering van het begin van dit jaar, heel wat gedacht en gestudeerd. Het probleem van de inkomensverdeling is daardoor — misschien tijdelijk — uit de sfeer van het sociale conflict naar de studeerkamer verplaatst. Dat is altijd goed voor afkoeling en bezinning. Ook bij de meest militante voorstanders van

gelijkheid zal het inzicht dagen dat een minder ongelijke inkomensverdeling toch een kwestie van lange termijn is. Zij zullen er wel toe willen bijdragen de ontwikkeling in de gewenste richting te stuwen.

A. F. van Zweeden

¹⁾ W. Schermerhorn, *De geboorte van het Tinbergen-instituut*, in *Vrij Nederland*, 16 juni 1973, blz. 11.

HET BUREAU
VOOR
WETENSCHAPPELIJK
BELEGGINGSONDERZOEK
EN
VERMOGENSBEHEER

BUREAU W.B.O. B.BV.

zoekt

**ERVAREN BELEGGINGSDESKUNDIGE
MET
LEIDINGGEVENDE CAPACITEITEN**

Voor de functie zijn vereist:

doctoraal examen economie
leeftijd 30 tot 40 jaar
ruime ervaring met beleggingsresearch
bekwaam tot efficiënt denken en handelen
goede contactuele eigenschappen in overeenstemming met het niveau van de functie.

Van de functionaris wordt verwacht, dat hij bij het door hem zelf te verrichten beleggingsonderzoek in belangrijke mate initiatief weet te ontplooien en op de researchafdeling de efficiency zal kunnen helpen bevorderen bij de uitvoering van taken.

Salaris en andere arbeidsvoorwaarden zijn in overeenstemming met de importantie van de functie en in verband daarmee met de ervaring en de capaciteiten, die van de kandidaat worden verlangd.

Sollicitaties of verzoeken om nadere inlichtingen te richten aan de Directie, Herengracht 272, Amsterdam, tel. 23.70.75.

VN-machinerie in de loop der jaren erg ingewikkeld geworden en het is niet eenvoudig uitspraken over dit onderwerp te traceren. De „Strategie ten behoeve van het tweede ontwikkelingsdecennium” lijkt echter een goed uitgangspunt te vormen. In deze plechtige resolutie van de Algemene Vergadering 2) zijn immers — onder andere — de verplichtingen van de ontwikkelde landen ten opzichte van de ontwikkelingslanden opgenomen. Ook m.b.t. het onderwerp „Science and Technology”, waaraan vier paragrafen zijn gewijd (60 t/m 64). Voor ons doel is een gedeelte van paragraaf 63 van belang. Daarin staat namelijk:

„Within the framework of their *individual aid and technical assistance programmes*, developed countries will substantially increase their aid for the direct support of science and technology in developing countries during the Decade. Consideration will be given to the question of setting a target equivalent to a specified percentage of the gross national product of developed countries at the time of the first biennial review, taking fully into account the relevant factors. Moreover the developed countries will, in their research and development programmes, assist in seeking solutions to the specific problems of developing countries and for this purpose will endeavour to provide adequate resources. Serious consideration will be given during the first biennial review to the question of setting a specified target in this field” 3).

Tijdens de eerste voortgangscontrole van de Strategie moet dus aandacht besteed worden aan het formuleren van twee doelstellingen: een ten aanzien van het hulpprogramma en een met betrekking tot het wetenschapsbeleid. Bij de ene norm gaat het om het vastleggen van de bestemming van ontwikkelingshulpgelden, de andere norm heeft betrekking op een herstructurering van het wetenschappelijk onderzoek in de ontwikkelde landen. De eerste voortgangscontrole waarover in de Strategie gesproken wordt, vindt thans plaats. In welke zin de Algemene Vergadering de Strategie zal herzien (ter afsluiting van de voortgangscontrole) is nog niet bekend, maar een lager orgaan (The Committee on Science and Technology for Development) heeft zich reeds over de herziening van paragraaf 63 van de Strategie beraden. Tijdens de eerste zitting van deze commissie is het tot een botsing gekomen tussen de ontwikkelingslanden enerzijds en de westerse landen (waaronder Nederland) anderzijds 4). De ontwikkelingslanden stelden in een ontwerp-resolutie voor dat de rijke landen binnen het hulpprogramma 0,05% van hun BNP zouden besteden aan directe overdracht van kennis en institutionele opbouw in de Derde Wereld. Daarnaast verlangden zij dat de

ontwikkelde landen 10% van hun nationale researchuitgaven zouden besteden aan onderzoek, dat is afgestemd op de behoeften van de ontwikkelingslanden 5). Vooral tegen de laatste eis tekenden de westerse landen verzet aan. Een van de argumenten van de rijke landen was dat er nogal wat definitieve problemen zijn.

Inderdaad stuit men op grote moeilijkheden wanneer men bijvoorbeeld wil nagaan welk deel van de researchuitgaven in Nederland van nut is voor de ontwikkelingslanden. Hoe kan men onderzoek onderscheiden van andere activiteiten en hoe is het verschil vast te stellen tussen research ten behoeve van ontwikkelingslanden en ander onderzoek? Aan de universiteiten bestaat geen administratieve procedure, waardoor duidelijk wordt hoeveel tijd en geld men aan onderzoek en hoeveel men aan onderwijs besteedt, laat staan dat de

2) A/RES/2626 (XXV), 11 november 1970.

3) Cursivering van mij.

4) 12 maart tot 9 april 1973 te New York onder voorzitterschap van de Nederlandse hoogleraar Mostertman.

5) Een commissie van deskundigen (ACAST) had 5% van de nationale researchcapaciteit (m.u.v. de defensieresearch) voorgesteld.

DE VERENIGING VAN NEDERLANDSE GEMEENTEN

zoekt voor het leiden van een in te stellen
studiegroep gemeentelijke beleidsanalyse

een ACADEMICUS

(vac. nr. 1.526)

In het bijzonder wordt gedacht aan een (sociaal-)econoom met kennis van de overheidsfinanciën.

De functionaris moet inzicht hebben in de werking van het overheidsapparaat zowel van de rijks- als de lokale overheden; begrip voor het politieke proces van besluitvorming en de veranderingen die zich daarin afspelen. Een persoonlijke visie op de veranderende taakinstellingen van de overheid in onze samenleving en de mogelijkheid deze visie te relativeren, is onmisbaar.

De functionaris zal leiding moeten geven aan een klein interdisciplinair samengesteld team. Dit vereist begrip voor de bijdragen van verwante disciplines als bestuurskunde en de politicologie, -het staats- en administratief recht, de organisatieleer en de (economische) geografie.

Van de aan te trekken functionaris zal veel worden geëist t.a.v. de goede samenwerking; binnen de V.N.G. en daarbuiten met de deelnemende gemeentebesturen en ambtenaren.

Noodzakelijk middel daartoe is het vermogen zich op gemakkelijke verstaanbare wijze weten uit te drukken in woord en geschrift.

De functionaris zal kunnen worden aangesteld in de rang van hoofdadministrateur (salarisgrenzen f 3702.— — f 4656.—).

De secundaire arbeidsvoorwaarden bij de Vereniging zijn nagenoeg gelijk aan die bij de gemeentelijke overheid. (o.a. 7½% vakantie-uitkering, premies A.O.W./A.W.W. voor rekening van de werkgeefster, tegemoetkoming in de reiskosten voor het woon-werkvervoer).

Een psychologisch onderzoek kan tot de selectieprocedure behoren.

Eigenhandig geschreven sollicitaties (met vermelding van het vacaturenummer), vergezeld van een uitvoerige curriculum vitae, binnen 14 dagen na het verschijnen van dit blad te richten aan de Personeelsafdeling van bovengenoemde Vereniging, Paleisstraat 5, 's-Gravenhage.

onderzoeksuitgaven ten bate van de ontwikkelingslanden berekend kunnen worden. De ontwikkelingslanden bedoelen met de nationale research-uitgaven van de rijke landen zowel de uitgaven van de overheid als van de particuliere sector. Of bepaalde research-uitgaven van het bedrijfsleven nu wel of niet gericht zijn op de behoeften van ontwikkelingslanden is een vraag die niet eenvoudig kan worden beantwoord.

Wat de rijksuitgaven betreft is er nog enig houvast. Aan het Wetenschapsbudget 1973 is een bijlage toegevoegd 6), waarin alle rijksuitgaven voor wetenschappelijk onderzoek zijn verzameld en ingedeeld naar onderwerp van staatszorg. Verspreid over de begrotingen van Buitenlandse Zaken, Onderwijs en Wetenschappen en Landbouw en Visserij vindt men dan voor f. 12,6 mln. researchuitgaven, die zijn toegerekend aan het onderwerp van staatszorg „ontwikkelingshulp”. De betekenis van dit cijfer is beperkt: met universitair onderzoek is geen rekening gehouden en het landbouwkundig onderzoek is aan het onderwerp van staatszorg „landbouw” toegerekend (een deel van het landbouwkundig onderzoek is gericht op de specifieke problemen van de ontwikkelingslanden).

Hoe is het beraad in het Committee on

Science and Technology for Development nu afgelopen? Na talloze vergeefse pogingen om de standpunten van de westerse landen en de ontwikkelingslanden te verzoenen hebben de ontwikkelingslanden aangedrongen op stemming over hun ongeamendeerde ontwerp-resolutie. Met grote meerderheid is deze resolutie 7) aanvaard. De westerse landen, waaronder Nederland, stemden tegen. Aan de andere kant is na uitgebreide discussies een ontwerp-resolutie van de Verenigde Staten 8) aanvaard 9) waarin de Secretaris-Generaal wordt verzocht een intergouvernementele groep van deskundigen bijeen te roepen die o.a. criteria en definities moeten aanbevelen voor de bedoelde wetenschappelijke en technologische activiteiten. De aanvaarding van deze combinatie van resoluties maakt een wat merkwaardige indruk. Of een 10%-norm voor research-activiteiten een aanvaardbare verplichting is, hangt grotendeels af van de reikwijdte van de definitie. Er zijn definities denkbaar, waarbij Nederland al ruim zou voldoen aan een eventuele 10%-norm.

Zoals boven vermeld, heeft de Algemene Vergadering nog geen uitspraak gedaan over deze materie en het is dus nog niet zeker welke percentages in de

Strategie worden opgenomen. Het lijkt niet onverstandig wanneer de Raad van Advies voor het Wetenschapsbeleid zijn licht eens laat schijnen over deze zaak, met name over de tweede norm: het richten van de Nederlandse research-capaciteit op de behoeften van de ontwikkelingslanden. In het verleden heeft de Raad reeds enkele woorden gewijd aan dit vraagstuk 10), maar een wat uitgebreider standpunt is op zijn plaats, gezien de discussies in de VN.

J. M. Bronneman

6) Zitting 1972, Kamerstuk 12 089, bijlage 1.
7) E/C.8/L.6.

8) E/C.8/L.16 en Rev. 1 en 2.

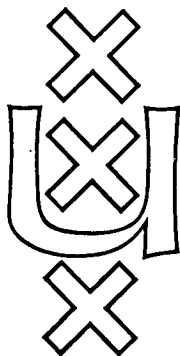
9) 33 voor, 4 tegen en 2 onthoudingen.

10) Zitting 1968-1969, 9 800, nr. 34: blz. 39
e.v. Zitting 1969-1970, 10 441, nr. 6: blz. 7/8.

Met „ESB”
een beter
economisch-
politiek
inzicht

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Het Instituut voor Wetenschap der Andragogie wil zo spoedig mogelijk overgaan tot de aanstelling van een

(SOCIAAL-) EKONOOM

tot wiens taak als wetenschappelijk (hoofd-)medewerker zal behoren: vanuit zijn kennis van de algemene economische theorie en de marxistische economie in onderwijs en onderzoek een bijdrage te leveren aan de analyse van andragogische problemen, o.a. de herstructurering van het welzijnswerk. Hij zal bereid moeten zijn om deel te nemen in een democratische bestuursstructuur.

Daarnaast is het gewenst, dat kandidaten beschikken over kennis van de andragogie en van enkele relevante onderwerpen uit de economische theorie, zoals de onderwijs-, stedelijke- en bouweconomie; over didactische en agogische kwaliteiten en over onderzoekservaring.

Sollicitaties te richten aan Drs. E. van Praag, voorzitter van het Algemeen Bestuur van het IWA, Prinsengracht 225, Amsterdam. Inlichtingen kunnen worden ingewonnen bij de voorzitter van de, uit studenten en docenten bestaande, aanstellingscommissie: Drs. H. C. M. Michielse, tel. (020) 5 25 33 02 (privétel.nr. (020) 79 76 47).

Prof. Dr. A. L. Mok (red.): Jonge academici en het bedrijfsleven. Universitaire Pers, Rotterdam, 1972, 177 blz., f. 19,50.

„Het massaal worden van de academicus, vrucht van de democratisering van kennis en onderwijs, leidt tot maatschappelijke prestigedaling en tot verzwakking van marktpositie”. Dit oordeel (blz. 8) lijkt momenteel de werkelijkheid te dekken. En wat die verzwakking van marktpositie betreft, het zijn inderdaad vooral de jonge, i.c. pas afgestudeerde academici die er last van hebben. Van het boekje *Jonge academici en het bedrijfsleven* kan men dus niet zeggen, dat het als eetlustbedervend snoepje vóór

of mosterd ná de maaltijd komt. Het verschijnen ervan is hoogst opportuun en actueel.

Het bevat de referaten gehouden tijdens de Bedrijfssociologische Studiedagen 1972. Bekijkt men het koor van medewerkers in die dagen en daarmee aan onderhavige publikatie, dan kan men de samenstelling ervan al als een aanwijzing beschouwen voor het hierboven gesignaleerde problematische beroepsperspectief van de academicus: het eigenlijke bedrijfsleven is er goed

beschouwd maar door twee personen in vertegenwoordigd (Aris en Nelissen), terwijl zeker vijf van de tien referenten aan een universitaire instelling werken. De overige drie hebben een werkring bij stichtingen met een studie- en/of onderzoekskarakter. De aanbodzijde is, om het zo maar eens te zeggen, dus sterk oververtegenwoordigd.

De referaten zijn in vier-en-een-halve kaders gegroepeerd: probleemstelling (2 referaten), confrontatie (4), verleden en toekomst (2), evaluatie (1), en dan die halve, appendix (1). (Merkwaardig eigenlijk, deze appendix bevat een „Onderzoek academici in Nederland” van P. H. J. van Montfort; met evenveel reden zou zo iets in een prolegomenon opgenomen kunnen zijn).

Mok behandelt de vraag waarom organisaties academici aantrekken en voor welke posities. Welters vergelijkt studenten en afgestudeerden uit beide gezichtspunten: hoe ze tegen elkaar en elkaars omstandigheden aankijken. Lijftogt gaat statistisch en psychologisch de toetreding van de jonge academicus

N.V. SLAVENBURG'S BANK

In verband met de sterke expansie van ons debiteurenbestand vragen wij voor ons Hoofdkantoor en enkele grotere provinciale bijkantoren

MEDEWERKERS VOOR DE BEHANDELING VAN KREDIETEN

Deze staffuncties bieden goede carrière-mogelijkheden in ons snel groeiende concern.

Voor het met succes vervullen van deze werkring verdient een middelbare en een - al dan niet voltooide - academische opleiding aanbeveling. Bij voorkeur aangevuld met praktijkervaring.

Het salaris en de secundaire arbeidsvoorwaarden zijn in overeenstemming met de aan kandidaten gestelde eisen.

Wij verzoeken U Uw sollicitatieschrijven te richten aan de Centrale Personeelsafdeling van de Bank, t.a.v. Mr C. J. de Lange, Postbus 1045, Coolsingel 63, Rotterdam-3002.

tot het bedrijfsleven na. Aris belicht de plaats qua functie en achtergrond van de academicus in het industriële bedrijf, dat er binnen het studentenmilieu niet zo best opstaat. Nelissen beschrijft de positie van jonge academici bij de Nederlandse Spoorwegen. De Vries zet de rol van de academicus in de ontwikkeling van het bedrijfsleven uiteen. Van Steenberghe geeft de visie van een kritische wetenschapper op de academicus in/en de toekomst. Van Hoof sluit de reeks, die door Van Doorn met een voor hem te doen gebruikelijk boekje eye-openers wordt ingeleid, evaluerend af met een verhandeling over academici op de markt. De meeste bijdragen hebben noten met literatuurverwijzingen en het geheel eindigt met een zakenregister.

Het zou op zich interessant zijn eens na te gaan waardoor de boekenmarkt overstromd wordt met „readers” als *Jonge academici en het bedrijfsleven*. Ze hebben iets weg van een soort wegwerplectuur. Ze zijn meestal niet

meer dan een momentopname van een bepaalde problematiek, en dan nog niet eens alles omvattend, maar eerder aan de hand van een paar meer of minder willekeurige oriëntatiepunten illustrerend (al suggereren de titels van de teksten dat allesomvattend vaak wél).

Is het — tegen de achtergrond van de toenadering tussen wetenschap en praktijk —, omdat wetenschappers beginnen te beseffen dat door hun agenda geplaagde praktijkmensen geen tijd hebben voor dikke pillen? Is het omdat alles snel moet gaan, gezien de omstandigheid dat we bij de dag leven, en wordt dit bij de dag leven dan weer niet gereflecteerd in het korte, globale, om niet te zeggen, oppervlakkige karakter van onder meer de bijdragen in het hier besproken boekje?

Het boekje bevat veel waardevols en de lezing ervan kan gerust worden aanbevolen. We hebben hier te maken met een nieuwe vorm van wetenschaps-presentatie. Het is overigens de vraag of met deze vorm in het algemeen iets

controversieels is te maken, hetgeen de bedoeling is. Of wordt hier van een bepaalde nood een deugd gemaakt en zit er van het begin af aan iets van een échech in: de wetenschap machteloos tegenover haar object? Ik moet overigens onbedwingbaar aan de wasmiddelen denken. Allemaal hun eigen immer betere produktje. Een alternatief is dat ze met z'n allen (tien?) één produkt maken. Wat wil je?

W. Top

Mr. Th. S. IJsselmuiden: Geruisloze omzetting. FED's fiscale brochures IB 3.56, Uitgeverij FED BV, Deventer, 1973, tweede geheel herziene druk, 64 blz., f. 9,75 (voor abonnees: f. 8,40).

Behandelt de inbreng van een voor eigen rekening gedreven onderneming in een naamloze vennootschap of besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid zonder belastingheffing over de reserves.

waterloopkundig laboratorium

houdt zich bezig met het verrichten van onderzoeken op Waterloopkundig gebied ten behoeve van overheid en particuliere ondernemingen in binnen- en buitenland. Ter ondersteuning van de directie in zijn leidinggevende taak op economisch en commercieel gebied zoekt hij een

ECONOOM

die is afgestudeerd in de bedrijfseconomische richting met in zijn keuzepakket commerciële economie en administratieve organisatie.

De gedachten gaan daarbij uit naar iemand van ca. 35 jaar die de in zijn studie opgedane kennis heeft weten te verdiepen en te verbreden door ervaring in een commercieel gericht bedrijf van middelgrote tot grote omvang en die een mogelijkheid zoekt zijn vak op meer zelfstandige wijze uit te oefenen.

Sollicitaties, welke vertrouwelijk zullen worden behandeld, kunnen worden gericht aan de directeur van het Waterloopkundig Laboratorium, Postbus 177 te Delft.

rotterdamseweg 185
delft

Waaruit bestaat onze lezerskring? Uit een grote groep gelijkgestemde mensen. Die geïnteresseerd zijn in úw nieuws. In úw boodschap. Ze komen van heinde en ver. Maar zijn voor u niet verder dan de brievenbus van ons blad. Of zo u wilt uw eigen telefoontoestel. Het loont dan ook de moeite in dit NOTU*-vaktijdschrift te adverteren. "Heinde en ver" is dichterbij dan u denkt.

* Nederlandse Organisatie van Tijdschrift-Uitgevers